

Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika

POVZETEK: Medtem ko se sodobna leksikografska praksa v tujini sprašuje, kako slovarsko ustrezno opisati frazeologijo, ki ima zakodirano negativno konotacijo pripadnikov določene (večinoma marginalizirane) skupnosti, da govor slovarja ne bi bil žaljiv, so slovarski opisi slovenščine daleč od družbene občutljivosti. Slovarji v svoj diskurz namreč vključujejo neposredno in posredno žaljiv govor, ki smo ga v slovarjih slovenskega jezika opazovali na nivoju nabora iztočnic, slovarskih definicij in zgledov rabe. Ker normativni priročniki, med njimi še posebej slovarji, v družbi funkcionirajo kot avtoritativne knjige, rešitve v njih lahko služijo tudi kot argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti, zato bi se morali avtorji pri izdelavi slovarjev tega zavedati in ravnati družbeno občutljivo in odgovorno.

KLJUČNE BESEDE: leksikografija, diskurz, slovenski jezik, politična korektnost

1 Izhodišča

V izhodišču pri opazovanju diskurza slovarjev slovenskega jezika umeščamo jezikovne priročnike v prostor njihovega delovanja, torej v diskurzivno skupnost, kako jih ta razume, vrednoti in uporablja; vzpostavljamo tudi razmerje med realnostjo jezikovne komunikacije in slovarskimi opisi, pri tem pa izpostavljamo dejstvo, da so slovarji in drugi jezikovni priročniki knjige, kjer se družbeni konflikti, skrita nasprotja, klišeji in predsodki določene kulture lahko razberejo bolje kot kjerkoli drugje.

1.1 Družbena funkcija normativnih priročnikov

Jezikovni priročniki, še posebej slovarji, imajo pomembno družbeno funkcijo, v družbi so sprejeti ne le kot zbirka besedja določenega jezika, ampak kot zaklad kulture ali celo celote ljudskega védenja. Slovar se tudi v okoljih, kjer imajo izbiro med slovarji istega tipa, pojavlja v ednini, kot da gre za unikum, kot da v jeziku obstaja en sam in je kot tak absolutna avtoriteta (Béjoint 2000: 121-122). Slovar je tako avtoriteta za informacije o tem, kaj v jeziku obstaja, s splošno formulo: *Besede X ni v slovarju = Besede X ni v jeziku* (Algeo 1990a: 32). Ker pa se slovar ob tem v družbi pogosto doživlja, kot da slovarske informacije ne podlegajo času, so večne in nespremenljive (Béjoint 2000: 122), posledično velja tudi obratna formula, četudi raba določenega leksikalnega elementa ne izkazuje več, se je njegov pomen bistveno spremenil ali v

razmerju do drugega ne deluje več nevtrarno. Slovar se v vsakem primeru pri razsojanju o jezikovnih zadevah lahko uporabi kot najvišji argument, zato je še kako pomembno, kakšni so slovarski opisi.

1.2 Realnost komunikacije in jezikovni opisi

V sodobni leksikografiji, ki temelji na delu s korpusi, tj. načrtno zbranimi obsežnimi elektronskimi besedilnimi zbirkami, ki tudi s sociolingvističnimi parametri zajemajo vzorčni del besedilne produkcije in tako predstavljajo za določen jezik reprezentativno podatkovno zbirko, je nabor iztočnic določenega slovarja povezan s pogostnostjo pojavljanja v referenčnem korpusu. Starejši slovarji so temeljili na podobnih izhodiščnih načelih: zbrati dovolj veliko količino relevantnih podatkov, ki bo lahko osnova za celovit slovarski opis. Zaradi ročne metode dela so bili ti podatki tako kvantitativno kot kvalitativno omejeni, prav tako pa je bila zaradi ročnega dela omejena njihova analiza.

Leksikografija je torej že po tradiciji temeljila na sistematično zbranih jezikovnih podatkih (McEnery, Wilson 1996: 90), kar smo lahko trdili tudi za delo na referenčnih slovarjih slovenskega jezika konec 19. in v drugi polovici 20. stoletja. Na žalost se na pozitivno tradicijo sistematično zbranega gradiva kot osnove za slovarski opis jezika ni naslonil novi slovenski pravopisni slovar. Najbolj sistematično se v slovenskem prostoru izpostavijo jezikovni opisi, temelječi na načrtno zbranem gradivu, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Ti se izrazito usmerijo v jezikovno realnost in sistematično zavračajo možnost opisa jezikovnih elementov, ki niso gradivno potrjeni.

Slovenci smo navajeni, morda bolj kakor drugi narodi, da zaradi narodnostne ogroženosti zelo pazimo, da se v knjižni jezik ne vnaša preveč tujega, oz. tega, česar ne izkazuje literarna tradicija. Zdaj bo v slovarju registriranega mnogo več: to, kar je bilo priznано kot dobro, manj dobro in tudi to, kar je veljalo za slabo. Hoteli smo prikazati knjižni jezik v najširšem pomenu besede: živ, poln, z dubletami, notranjimi nasprotji, vzporednimi istočasnimi normami, jezik sredi zagona in razvoja. /.../ Slovar bo registriral dejansko stanje v jeziku, torej osnove njegove norme, s kvalifikatorji in kvalifikatorskimi pojasnili pa bodo vstavljene v ta okvir posebnosti, dvojnosti in izjeme (Suhadolnik 1968: 4–5).

Pri sodobnem leksikografskem delu so podatki o jezikovni realnosti najprej osnova za nabor slovarskih iztočnic, kar je prav gotovo tudi najbolj objektiviziran del slovarjev, najmanj pa zgledi rabe, kjer lahko do izraza pridejo osebne preference avtorja oz. avtorskega kolektiva. Subjektivni izbor tako lahko tudi jasno izpostavi stališča avtorja oz. avtorskega kolektiva, ki jih ni bilo mogoče vključiti v bolj objektivizirane dele slovarskih sestavkov.

1.3 Jezikovno kodiranje predsodkov in stereotipov

Živimo v svetu tako negativnih kot pozitivnih predsodkov, ki se kodirajo v jeziku. Tudi če ti predsodki v družbi izginejo, ostanejo fosilizirani v jezikovnih izrazih, česar se velikokrat niti ne zavedamo. Seveda pa je popolnoma jasno, da se predsodki, največkrat povezani s stereotipi, v času v določeni jezikovni skupnosti dinamično spreminjajo (Schutz 2002: 637, 638). Da pa bi bili splošni slovarji v okoljih, kjer je vzpostavljeno načelo vsaj minimalne tekmovalnosti, prodajane knjige, odsevajo družbene vrednote

– ne kot se v resnici prakticirajo, ampak glede na trenutni družbeni ideal (Béjoint 2000: 124).

Pravzaprav velja, da je vsak slovar tako ali drugače ideološki, kar se kaže tako v njegovi makro- kot tudi mikrostrukturi, pri izbiri iztočnic, skozi definiranje, še posebej pa skozi izbor zgledov rabe. Tako slovarji v veliki meri odsevajo družbene vrednote: dajo nam lahko sorazmerno dobro informacijo o tem, kaj so družbene vrednote oz. skozi rešitve govorijo o stigmatiziranju družbenih skupin z vidika družbeno vplivne oziroma močnejše skupine (Algeo 1990: 2006–2007). V okoljih, kjer ni vzpostavljene tekmovalnosti med slovarji, se prav tako ne morejo izogniti ideološkosti in so odsev družbenih vrednot, se pa v teh primerih prav gotovo v slovarju bolj izpostavi tudi vrednosti sistem leksikografov oziroma leksikografskega kolektiva.

Slovarji, enciklopedije in slovnice so najboljši primer besedil, ki jih je treba brati med vrsticami, kjer se družbeni konflikti, skrita nasprotja, klišeji in predsodki sestavljajo v družinski album določene kulture, ki ga lahko razberemo bolje kot kjerkoli drugje (Meschonnic 1991: 16). Ob tem pa imajo nedvoumno izjemno pomembno družbeno funkcijo, zato se mora leksikografija tega dejstva zavedati in ravnati družbeno občutljivo in odgovorno (Béjoint 2000: 120). Odgovornost je še toliko večja v primeru, ko v določenem okolju nimamo na voljo izbire med slovarji in en sam slovar deluje kot edina in nesporna avtoriteta.

2 Posredna in neposredna žaljivost slovarskega diskurza

Pri opazovanju slovarskih diskurzov se je uveljavila delitev jezika slovarja na neposredno in posredno žaljivega, pri čemer jasno razlikovanje zaradi nenehnih pomenskih razvojov leksike in hkratnih dinamičnih družbenih spremembah velikokrat ni možno. Načeloma velja, da o neposredno žaljivem jeziku govorimo pri tistih elementih slovarja, s katerimi se govorec določene diskurzivne skupnosti obrača na posameznika ali skupino z izrazi, ki ga/jih neposredno žali oz. žalijo, večinoma, ne pa seveda nujno, namerno (Schutz 2002: 638), npr. *peder* 'homoseksualec', *zamor(e)c* 'oseba temne polti'. Tovrstno izrazje mora slovar eksplicitno označiti tako, da uporabnik slovarja nedvoumno razbere, da gre za poimenovanje, ki nosi negativno ekspresijo in je njegova uporaba žaljiva.

Neposredna žaljivost je rezultat splošnih negativnih predsodkov do določene družbene skupine, velikokrat povezanih s stereotipi. Stereotipi so splošno razširjeni v določeni kulturni oz. diskurzivni skupnosti, kar lahko pripelje do žaljivih referenc v zvezi z določeno družbeno skupino. Velikokrat se stereotipov v komuniciranju sploh ne zavedamo, jezik z vsemi predsodki, ki so se nakopičili v določenem diskurzivnem prostoru, torej uporabljamo, ne da bi se tega sploh zavedali (Schutz 2002: 638–639). Tovrstni predsodki in stereotipi pa se lahko fosilizirajo v jezikovnih izrazih, npr. *kaditi kot Turek* 'zelo kaditi', *kleti/preklinjati kot Turek* 'zelo kleti/preklinjati', *kleti/preklinjati kot Madžar* 'zelo kleti, preklinjati', *biti cigan* 'malovreden človek', *biti žid* (1) 'pretirano varčen človek' (2) 'oderuh'. Tudi tovrstno izrazje je nosilec ekspresije, je pa v rabi prav zaradi nezavedanja kodiranja stereotipov in predsodkov lahko nižje ekspresivne moči.

3 Slovarska informacija kot argument za širjenje nestrpnosti

Kako deluje moč slovarskega argumenta, dobro ponazarja argumentacija v rubriki Sobotne priloge Dela Poštni predal 29. Slovar slovenskega knjižnega jezika se tu pojavi kot absolutna avtoriteta pri širjenju nestrpnosti do drugih in drugačnih, v tem primeru homoseksualcev, pri tem se po moči argumenta celo enači z Biblijo:

Vse okoliščine, ki se nanašajo na usodo teh dveh mest /Sodome in Gomore/, so opisane v Svetem pismu, kmalu na začetku knjige. Če bi ga kdaj brali, bi odkrili, da je bila glavna "slabost" njunih prebivalcev homoseksualnost ne pa način oblačenja in obnašanja žensk in mladine. Človek bi dejal, če posnemam vaš način sprevrčanja dejstev, da so si prav s to vrsto "spolne prakse za utrjevanje medsebojnih vezi in oblikovanje skupnosti" prislužili kazni, ki je bila tako temeljita in dokončna, da jo celo neverniki omenjajo še tisočletja kasneje. Mimogrede, iz besede Sodoma izhaja tudi redkeje rabljena beseda sodomit. Pomislite, nekdo je v SSKJ zapisal "silno necivilizirano" razlago, da ta beseda pomeni homoseksualca, spolnega perverzneža (France Novak, odziv na prispevek "Ko si fant in fant objubita zvestobo", PP 29, *Delo*, Sobotna priloga, 22. 5. 2004, str. 39).

Obstoječe slovarske rešitve in nesporna visoka avtoriteta SSKJ v slovenskem prostoru torej služijo tudi za stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin in so argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti. Tvrstna argumentacija v diskurzu jasno kaže na pomembnost načina predstavitve informacij v slovarju in govora jezikovnih priročnikov sploh.

4 Analiza slovarjev slovenskega jezika

Za zgled, kako namesto ugotavljanja družbene realnosti in v primeru v družbi odprtih diskusij še posebno subtilnega jezikovnega opisovanja, lahko povzročamo ravno obratno, z nerealnimi ali na novo tvorjenimi besedami, neustreznim definiranjem ali ekstremnimi zgledi rabe vzpodbujamo rabo besedišča, ki je pretirana (Goddard in Patterson Meän 2000: 70), in tako vzpodbujamo stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin, si oglejmo nekatere rešitve v povezavi s stigmatiziranimi družbenimi skupinami v slovenskih slovarjih. Za analizo so bili izbrani: *Slovar tujk* F. Verbinca (ST, 1967), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ, 1970–1991), *Slovarski pravopisni slovar*, predsednik pravopisne komisije SAZU, J. Toporišič (SPS, 2001) in *Veliki slovar tujk* (VST, 2002).

Zgledi so zbrani iz zelo različnih slovarjev, ki nosijo tudi različno letnico izida, tako da so rešitve seveda tudi odsev časa, na kar bomo sproti opozarjali. Hkrati se ob tem tudi zavedamo izhodiščno različnega slovarskega pristopa. V leksikografiji velja, da so deskriptivni in sinhroni slovarji na splošno liberalnejši in progresivnejši od preskriptivnih, ki veljajo za konzervativnejše (Béjoint 2000: 133). Tako imamo pri dveh osrednjih slovarjih, ki bosta predmet naše analize (SSKJ in SPS), v izhodišču situacijo, ko imamo opraviti z deskriptivnim SSKJ s starejšo letnico izida in glede na letnico izida novejšim, a preskriptivnim SPS, kar ne omogoča zares relevantne primerjave. A naš namen ni res sistematično analizirati vseh omenjenih slovarjev, ampak z izbranimi zgledi zgolj opozoriti na problematiko diskurza slovarjev slovenskega jezika.

4.1 Družbena (ne)občutljivost slovarjev

Govor slovarjev slovenskega jezika bomo glede na predstavljena izhodišča opazovali na ravni izbora slovarskih iztočnic, slovarskih definicij in zgledov rabe. Predvsem pri zadnjih dveh segmentih slovarja bomo lahko opazovali razliko med eksplicitno ideologijo avtorjev na ravni slovarskih definicij in tisto bolj prikrito, kjer se slovarske definicije izpeljejo korektno, ideologija pa je razvidna pri zgledih rabe, kjer je izbor veliko bolj odvisen od osebnih preferenc avtorjev.

4.1.1 Nabor slovarskih iztočnic

Nabor iztočnic v slovarjih je skozi zgodovino izdelave slovarjev tesno povezan z moralnimi vrednotami družbe. Iz tujejezične leksikografske prakse je na voljo vrsta zgledov, kako se je iz nabora iztočnic izključevalo tako ali drugače tabuizirano besedišče ali npr. besedišče, ki bi bilo lahko žaljivo. Tako izključevanje besedišča je poznala npr. leksikografska praksa v ZDA v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je iz nabora iztočnic izključilo slabšalno izrazje za pripadnike etničnih in religioznih manjšin, različnih ras ipd., kar danes pripisujejo kolektivni krivdi ameriške družbe v zvezi z njihovim odnosom do družbeno nevplivnih skupin. Tako je bilo tovrstno izrazje prej vključeno v angleške slovarje kot specifično izrazje ameriškega govornega področja kot pa v ameriške slovarje (Béjoint 2000: 129–130). *American Heritage Dictionary of the English Language* ima za državo Texas še vedno posebno izdajo brez tabuiziranega besedišča, saj v ZDA velja, da morajo slovarji, da bi dobili priporočilo za nakup iz javnih sredstev, dobiti državno potrditev.¹ Splošna ameriška izdaja za državo Texas takega dovoljenja nima (Béjoint 2000: 126).

Če bomo v kateremkoli slovarju slovenskega jezika npr. iskali izraze za večinoma negativna poimenovanja pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije, kot so *bosan(e)c*, *čefur*, *čapec* ali *južnjak*, bomo prav tako neuspešni. Ne bi radi špekulirali, zakaj vsaj glede na letnico izida v najnovjšem slovarskem izdelku, tj. SPS 2001, ne najdemo nič od tega, dovolj bo že prikaz informacij, ki jih ob iztočnici *bosanec* dobimo v SSKJ in SPS.

SSKJ (1970–1991)

bosanec -nca m (a) pog. *bosanski konj*

SPS (2001)

bosanec -nca m z -em živ. (a; a) neknj. pog. *bosenski konj*

pri iztočnici *Bosna* pa še

Bosna -e ž, zem. i. (o) [pokrajina v Bosni in Hercegovini]: v ~i

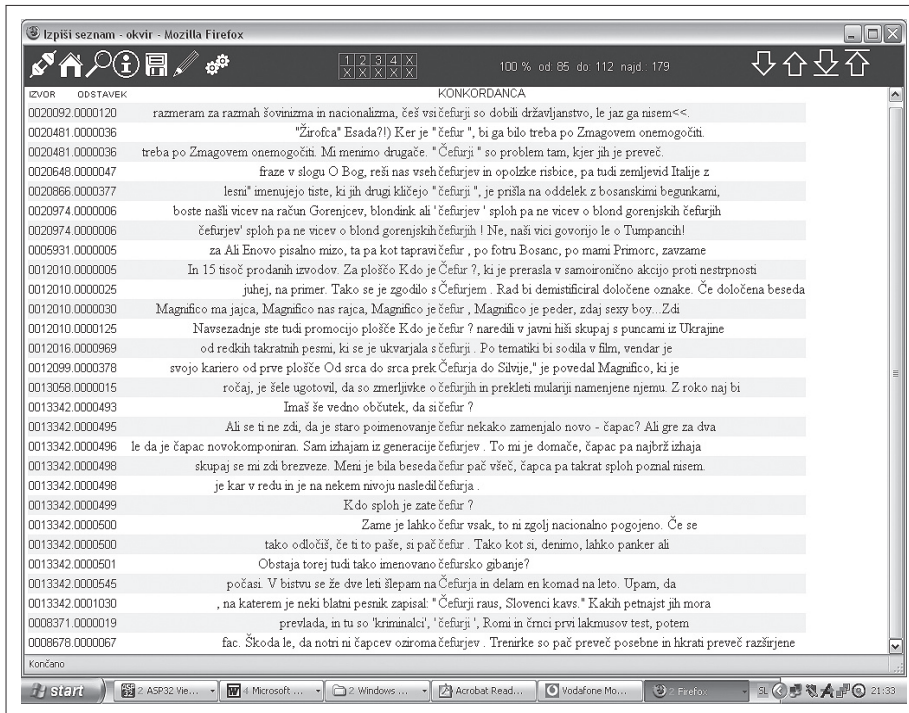
bosenski -a -o [s*] in bosanski -a -o (o; a; a)

Bosenc -nca [s*] in Bosanec -nca m z -em preb. i. (o; a; a)

Bosenka -e [s*] ž, preb. i. (o)

Bosenčev -a -o [s*] (o)

Kako pogosta so ta poimenovanja in kako so v slovenščini socializirana, nam razkrivajo podatki v korpusu FIDA. Kot zgled predstavljamo del konkordanc za iskalni niz *čefur**, ki lepo razkriva tipična ubesediljenja v slovenščini.

Slika 1: Del izpisa konkordanc za iskalni niz *čefur** v Korpusu slovenskega jezika FIDA.

Zanimivo je, da edine slovarske definicije *čefurja* v slovenskem prostoru ne najdemo v slovarju, ampak v besedilu popularne kulture, in sicer besedilu Magnifikove pesmi *Gdo je čefur*, ki na začetku poda pravzaprav tipično strukturalno definicijo pomena (torej definicijo, kakršna je lastna SSKJ):

Čefür -ja m

oseba, ki živi na teritoriju določene države, vendar ni pripadnik tamkajšnje nacionalne večine; (v našem primeru so to ljudje, ki prihajajo iz krajev južno ali vzhodno od reke Kolpe)

Pri vseh slovarjih je posebej občutljiv prav segment nabora iztočnic, ki je nosilec negativne konotacije v razmerju do določene družbene skupine. Za naš namen smo si pri negativnih poimenovanj natančneje ogledali negativna poimenovanja za ženske, ki jih prinaša SPS, saj je bilo v dosedanjih diskusijah večkrat opozorjeno, da z vidika sodobne slovenščine to ni relevanten slovarski priročnik.² Zanimalo nas je besedišče, ki je v SSKJ prvotno negativno čustveno zaznamovano in ga je skupaj z oznakami prevzel SPS (tu izpuščamo poimenovanja, kjer prihaja do prenosa iz živalskega in predmetnega sveta na človeka, npr. *gos, kača, koza, sova, veščca; brenta, bunka, butara, kljuka*). Aktualnost smo preverili v korpusu FIDA. Izkazalo se je, da gre večinoma za besedišče, ki ga danes v rabi ni (več); tudi pri tistem, ki ga raba izkazuje, je pogostnost tako nizka, da v slovar sodobne slovenščine brez pogostnostne ali časovne oznake ne bi več sodile;

nabor realnih negativno čustvenih poimenovanj za ženske pa je glede na SPS izjemno zožen. Popolnoma nekritično SPS brez oznake avtorstva ali časovne oznake v nabor vključi celo tisto, kar izkazuje le slovenska literarna tradicija, npr. *babišče* (v SSKJ z oznako *redko* in citatom iz I. Cankarja).

Negativnih čustvenih oznak za ženske je že v SSKJ več kot za moške, hkrati pa to ni značilno le za slovenščino, ampak je bilo tako stanje povod za opozarjanje na tovrstno problematiko tudi npr. v angleškem jeziku (Goddard in Patterson Meân 2000: 76). Ker problematika ni nova, bi torej pričakovali subtilnejše obnašanje; za začetek vsaj ugotovitev realnega stanja.

Med negativno ekspresivnimi poimenovanji za ženske v SPS je največ takih, ki jih sodobna raba, kakršno lahko spremljamo v korpusu FIDA, ne izkazuje: *babela*, *babišče*, *babovje*, *debeluha*, *frfulja*, *gobezdulja*, *hudičela*, *intrigantka*, *izvrženka*, *jezuitka*, *lenuhinja*, *negodnica*, *počasnela*, *primitivka*, *priskutnica*, *smrdulja*, *svetohlinka*, *trola*, *zamorklja*, *ženišče*, *ženščad*. Prav tako je kar nekaj takih poimenovanj, ki so v korpusu zelo redke (s pojavitvijo desetkrat ali manj): *babetina*, *babše*, *debeluharica*, *debnenuhinja*, *mazačka*, *pobožnjakarica*, *požeruhinja*, *pritepenka*, *skoporitnica*, *smrdljivka*, *smrduha*, *tercijalka*, *ženšče*, *ženščura*. Le nekaj je takih, ki bi jih danes v sodobnem slovarju takega obsega, kot je SPS, pričakovali: *baba*, *babinica*, *babura*, *trapa*, *vlačuga*, *ženščina*; pa še med njimi sta prvi dve taki, ki z najpogostnejšimi kolokatorji *fejst*, *taprava*, *seksi*, kažejo tudi na rabo s pozitivno ekspresijo.

Stigmatizirane družbene skupine pri poimenovanjih, ki imajo v družbi negativno konotacijo, lahko sistematično skušajo obrniti poimenovanje sebi v prid, najprej se to zgodi le znotraj same skupine, a že to zahteva izjemno angažiranost marginaliziranih družbenih skupin (Goddard in Patterson Meân 2000: 82). Da bi ugotovili, kako se tu obnaša SPS, smo si ogledali poimenovanja za nosilce različnih seksualnih praks in izpeljanke iz njih; tudi tu smo rabo preverili v korpusu FIDA.

SPS prinaša iztočnice *gej*, *homoseksualec*, *lezbijka*, z oznako nizko še *peder* in *buzarant*, v zgledih pa še *zvezo topli bratec* z oznako slengovsko. Na videz gre za korektno zajetje poimenovanj s tega področja, zaplete pa se pri povezavah med posameznimi iztočnicami. Iztočnica *gej* ima namreč identifikacijo *homoseksualec*, pri tej iztočnici pa naletimo na nadrejeno sopomenko *istospolnik*; iztočnični članek *lezbijka* ni obdelan na enak način, pri tej iztočnici se namreč pojavi le kvalifikator oz. oznaka *človeško*. A ker SPS poimenovanja za ženske pripisuje kot podiztočnice, se pri iztočnici *homoseksualec* pojavi iztočnica *homoseksualka*, ta pa ima nadrejeno sopomenko *istospolnica*. SPS spet kot nadrejeno sopomenko pripiše poimenovanje, ki ni v rabi. Ker je znano, da poimenovanja, ki niso del komunikacijske realnosti, ampak jih za poimenovanje manjšine vsili vplivna večina, v družbi sprožajo potencirano rabo, podobno kot funkcionira satira v literaturi (Goddard in Patterson Meân 2000: 70), je naravnost odprta pot k nadaljnji stigmatizaciji določene skupine ljudi, še posebej, ker se SPS pri heteroseksualcih ne obnaša podobno. Iztočnice *heteroseksualec* v SPS sploh ni, tako tudi ne *heteroseksualke* in vzporedno *raznospolnika* in *raznospolnice*.

Ob tako ali drugače zaznamovanem besedišču je še posebej v primerih, ko gre za vprašanje žaljivega jezika v razmerju do tako ali drugače diskriminiranih družbenih

skupin, izjemnega pomena slovarska predstavitev z vidika jasnih in nedvoumnih **oznako rabi**.

S tega vidika se neustreznost slovarske predstavitve glede na jezikovno rabo kaže pri iztočnicah, tvorjenih iz podstave *peder*, oz. višjestopenjskih tvorjenkah: *pederast*; *pederastičen*; *pederastija*. Kljub temu, da je pri iztočnici *peder* pripisana oznaka nizko, pa so vse ostale brez oznake. V korpusu se vse tri sicer pojavijo, a z izjemno nizko pogostnostjo in nerazpršenostjo besedilnih virov.

Zgled 1: Različnice *pederast*, *pederastičen* in *pederastija* v Korpusu slovenskega jezika FIDA

pederast	pogostnost	zgled	vir
	10	Starosta neinstitucionalne psihiatrije DR. JANEZ RUGELJ, v Studiu City, zakaj "ima rajši lezbijke kot pederaste ". Čprav se je Julij II. (1503–1513) takoj distanciral od Aleksandra VI., je bil precej bolj borgijskega kova. Bil je družinski oče, pijanec, prostak, bahač in pederast .	J. Rugelj J. L. Lima, <i>Paradiso</i> J. Graham Ballard: <i>Trk</i> N. Cawthorne, <i>Spolno življenje papežev</i>
pederastičen	3	Kako so lahko povezani seksualnost, iracionalni občutek krivde in samokaznovanje, sta utelesila Američana Ron Athey v avtoerotičnem pederastičnem performansu Solarni anus tu je njegova mama, proletarska samohranilka, igra jo Lorraine Bracco, ki ga skuša imeti pod kontrolo, tu je košarkarski trener, ki ga skuša imeti pod seksualno, pederastično kontrolo, tu so z Bogom	ocena predstave oz. performansa <i>Delo</i> ocena filma <i>Mladina</i>
pederastija	12	Sprva so istospolno usmerjenost imenovali sodomija ali pederastija , današnje ime homoseksualnost pa se je pojavilo šele leta 1851, ko je v družbi še vedno veljalo prepričanje, da je nagnjenje k istemu spolu neozdravljiva duševna bolezen. Že objavljeni podatki o pederastiji v RKC, ki jo izvajajo župniki z mladci, katerim ni dovolj tisočak ali večerja za draženje ...	besedila, ki govorijo o zgodovini homoseksualnosti poročila o deviantnih pojavihv družbi

Pri vseh bi že zaradi pogostnosti pričakovali podatek o omejitvah v rabi, pri iztočnici *pederastija*, ki je v korpusu od omenjenih najpogostnejša, bi potrebovali vsaj pojasnila o tem, da gre za poimenovanje, ki se je v 19. stoletju uporabljalo za homoseksualnost, oz. pojasnilo o današnji rabi z negativno konotacijo. Prav tako uvrstitev drugih dveh v slovar brez kakršnekoli oznake ni upravičena. Na zelo občutljivem mestu slovarskega

opisa se tako vzpostavlja slovarski diskurz, ki zaradi svoje nevtralnosti v razmerju do označenega diskurza v realnosti komunikacije v slovenskem diskurzivnem prostoru, omogoča uporabo zaznamovanih leksikalnih elementov v kvazinevtralnem diskurzu, kjer se »nevtralnost« utemeljuje s slovarskim argumetom.

Z zgledi smo skušali pokazati, kako neobčutljiv je SPS do družbene stvarnosti, kako s predstavitvijo poimenovanj z negativno konotacijo za ženske in rešitvami pri poimenovanjih nosilcev različnih seksualnih praks v družbi lahko sproža ali podpira negativne družbene pojave, kot sta seksizem in homofobija. Analiza dejanskega stanja pokaže, da je jezikovna realnost drugačna, z upoštevanjem tega bi dobili priročnik, ki bi bil do nekaterih družbenih pojavov bistveno bolj občutljiv.

Ob geslu *zamor(e)c*, na katerega postanemo občutljivi, ko v seznamu slabšalnih oznak za ženske ne opazimo *zamorke*, ampak le *zamorkljo*, pa se nam zastavlja še drugo vprašanje. Kako si lahko razlagamo dejstvo, da pri iztočnici *zamorec* in podiztočnici *zamorka* namesto oznake slabšalno, kot je to v SSKJ, SPS pripiše oznako poudarjalno, ki jo najdemo npr. v zvezah *duhovno oplojevati družbo, muči ga zahrbtna bolezen ali To pa je baba?*³ Iz korpusnega gradiva je razvidno, da gre pri ubesediteljenju za poimevanje, ki je lahko tudi prekrivno z angleško besedo *nigger*, tako pri besedi *zamorec* kot *zamorka*, torej za izrazito negativno vrednotenjsko poimevanje.

Da kakšne svinje so ti **zamorci**, sta mi govorila, da kar serjejo in ščijejo kjerkoli jih pač prime in da kozlajo za šanki.

Dogajanje sta skinheada 'popestrila' z glasnim zmerjanjem: "**Zamorca!** Opice! Marš ven iz Slovenije, opice! Pojdite v Zool!"

Hkrati se je začela zavedati pravega pomena rasne diskriminacije, ki jo je močno čutila v šoli. "Ne plešem z **zamorkami!**" jo je na neki šolski zabavi zavrnil beli deček.

Ne, gospod, jaz sem Afroameričan. Bil sem **zamorec**, črnuh, temnopolta oseba in še kaj, zdaj pa sem Afroameričan. Pa vi, ste Žid, a ne?

4.2 Definiranje in zgledi rabe

Segmenta definiranja in zgledov rabe sta elementa slovarja, pri katerih ideologija pride do izraza na dva izrazito drugačna načina. Pri definiranju so leksikografi veliko bolj strogo zamejeni z definicijskim jezikom, zato je prostora za ideologijo manj, ko pa jo opazimo, je ta eksplicitna in največkrat izkazuje splošno politično, ideološko ali moralno vrednotenje. Na drugi strani je izbor zgledov rabe veliko svobodnejši; namenjeni so v glavnem ilustriranju skladijskih lastnosti, kolokacijskih omejitev ali dajejo nekatere dodatne pomenske informacije. Uporaba zgledov rabe je velikokrat družbena resničnost, kot jo vidijo leksikografi. Na ta način se izpostavi preferenčnost v opisu, ki jo leksikograf ne more uresničiti skozi definicijo, zato je prav analiza zgledov rabe eden najzanimivejših predmetov raziskav, ko gre za vprašanje ideološkosti pri slovarskih opisih (Béjoint 2000: 135).

Pravi razcvet "nenavadnega" in "nenaravnega" definiranja lahko opazimo v Verbinčevem Slovarju tujk iz l. 1967; primerjalno je zanimiv glede na SSKJ, saj je tudi zasnova SSKJ nastala nekako v istem času. Poglejmo definiranje izrazja, povezanega s homoseksualnostjo, v Verbinčevem ST:

homoseksualen = istospolen, na isti spol usmerjen (tj. nenormalen) spolni nagon, nenormalno seksualen;

homoseksualnost = spolno nagnenje do istega spola, nenormalna seksualnost, lezbična ljubezen = nenaravna ljubezen med ženskami

Vidimo, da gre na ravni definiranja za eksplicitno avtorsko opredelitev skozi definicijo. SSKJ, ki je že nastajal v tem času, je pri definicijah popolnoma korekten, drugačna pa je slika, ko natančneje pogledamo zglede rabe:

zašel je v družbo homoseksualcev in onanistov (iztočnica onanist);

ekshibicionizem, fetišizem, homoseksualnost in druge perverzije (iztočnica perverzija);

homoseksualci, exhibicionisti in drugi spolni perverzneži (iztočnica perverznež);

homoseksualnost, exhibicionizem in druge perverzности (iztočnica perverznost);

homoseksualci in drugi sprevrženci / spolni sprevrženci (iztočnica sprevrženeč).

SSKJ se skozi preferenco pri zgledih rabe tako kljub korektnim definicijam v tem segmentu slovarja postavi ob bok ST.

Argumentacija, da leksikograf le opisuje stanje jezika in da je potrebno najprej spremeniti družbena razmerja, glede na vse povedano o funkciji slovarjev v družbi ne vzdrži. Sodobne demokratične družbe že dolgo poznajo tudi na ravni leksikografske prakse princip pozitivne diskriminacije pri preferencah na ravni izbora zgledov rabe; izkušnje namreč kažejo, da lahko tako uzaveščno nekatere družbene samoumevnosti in jih s tem tudi spreminjamo (Goddard in Patterson Meân 2000: 82).

Če se vrnemo k vprašanju poimenovanj za ženske, je z vidika definiranja in rešitev pri tem SSKJ mogoče še bolj kot v nekaterih drugih segmentih odsev časa, v katerem je nastajal. Tudi tujejezična leksikografska praksa je namreč temeljila na posrednem definiranju poimenovanj za ženske preko moških, šele kritike neustreznosti tovrstne slovarske odvisnosti so leksikografsko prakso spremenile (Béjoint 2000: 133–134). V SSKJ je posrednih razlag, torej razlag, ki nič ne govorijo o pomenu, ampak le navežejo iztočnico oz. pomen na drugo iztočnico, tipa *ženska oblika od* kar 786 (npr. *asistentka = ženska oblika od asistent; docentka = ženska oblika od docent; državljanka = ženska oblika od državljan*), seveda posrednih razlag *moška oblika od* v SSKJ ni. Poleg definiranja so tudi zgledi rabe v tem kontekstu z današnjega vidika predvsem pri zgledih, kjer je eksplicitno s poimenovanjem ali v glagolski končnici razviden ženski spol, izrazito stereotipni, npr. *gospodinja pere in lika* (iztočnica *likati*); *negovala ga je v bolezni* (iztočnica *negovati*); z oznako ekspresivno npr. *celo pretepel jo bo, da bo vsa črna* (iztočnica *pretepesti*).

V SSKJ pa razmerje definiranja med poimenovanji za moške in ženske lepo odlikavata kar sami definiciji samostalnikov *moški* in *ženska*:

moški = človek moškega spola, navadno dorašel;

ženska = oseba ženskega spola, navadno dorašla,

pri čemer je pri *človeku* v slovarski definiciji izpostavljena sposobnost *misliti in govoriti*.

5 Sklep

Slovarji, še posebej splošni, so besedila, ki ob branju med vrsticami razkrivajo sliko kulturnega prostora, ki ga predstavljajo; z izbiro iztočnic, slovarskimi definicijami, predvsem pa z zgledi rabe namreč razkrivajo vrednostni sistem družbe in tako dajejo dobro informacijo o tem, katere so družbene vrednote in neposredno ali posredno govorijo o stigmatiziranju družbenih skupin z vidika vplivne, močnejše družbene skupine.

V času, ko se sodobna tujejezična leksikografska praksa vse bolj sprašuje, kako pristopati k leksikalnim elementom, ki so posredno žaljivi, ker imajo zakodirane (že preživele) družbene predsodke, se slovarji slovenskega jezika družbene občutljivosti pri slovarskih predstavitvah, kot kažejo analize posameznih rešitev, sploh ne zavedajo, saj je diskurz slovarjev neposredno žaljiv. Deloma je to posledica dejstva, da je osrednji slovarski priročnik, tj. SSKJ, nastajal v času, ko tudi tujejezična leksikografska praksa na te elemente slovarja ni bila posebej pozorna, tako da je slovar pač treba razumeti kot odsev časa, v katerem je nastajal. Se pa hkrati tudi zavedamo, da obstoječe rešitve zaradi nesporne avtoritete, ki jo SSKJ predstavlja v slovenskem prostoru, lahko služijo tudi za stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin in so lahko argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti. Ob tem se SPS z letnico 2001 svoje družbene vloge ne zaveda v celoti, saj prinaša rešitve, ki lahko spodbujajo negativne družbene pojave, kot so seksizem, rasizem, homofobija. Da pa sodobna slovenska leksikografska praksa lahko ponudi korektne rešitve, dokazuje VST, ki le leto po izidu SPS glede politične korektnosti vendarle dokazuje vpetost slovenske leksikografske prakse v sodobne tokove.

Ob nastajanju novih jezikovnih priročnikov bo moralo biti slovenistično jezikoslovje bistveno bolj družbeno občutljivo kot do sedaj. Zares bo moralo v svoj jezikoslovni koncept vgraditi koncept funkcije jezikovnih priročnikov v družbi, hkrati pa se pri analizi slovenskega diskurzivnega univerzuma senzibilizirati, tako da bo postalo občutljivo za različne vrste s strani družbeno vplivnih večin zaznamovanih in diskriminatorskih diskurzov. V prihodnje pričakujemo bolj senzibilen pristop in zavedanje odgovornosti pri izdelavi referenčnih priročnikov, ki imajo vedno in povsod pomembno družbeno funkcijo in izjemno argumentativno moč. Odgovornost je v slovenskem prostoru še toliko večja, ker večinoma nimamo na voljo izbire med različnimi priročniki in en sam deluje kot edina in nesporna avtoriteta.

Opombe

1. Iz vseh segmentov slovarja je bila izključena npr. beseda *fuck*, ki jo velik del angleških slovarjev uvršča med jedrno angleško besedišče. Zanimivo pa je, da pri reviziji le niso bili povsem natančni, saj je v nekaterih izdajah ostala v razlagi besede *snafu* = *s(ituation) n(ormal) a(ll) f(ucked) u(p)* (Hoss 1974: 36).
2. Prim. npr. prispevke na okrogli mizi 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, ki ga je l. 2002 vodila Boža Krakar Vogel, okroglo mizo "Kaj je novega v slovenskem knjižnem jeziku? – Ob izidu slovenskega pravopisa" je v tem okviru pripravila in vodila Ada Vidovič Muha, ter v celoti 2. številko Slavistične revije letnika 2003.

3. Oznaka *poudarjalno* je edna tistih, ki jih je težko razumeti: “jezikovna prвина, ki izraža večjo stopnjo pomenskih sestavin ali te vrste pomenski prenos poimenovanega: **bábilon** -a m ... poud. |velik nered, zmešnjava|; /.../ **možákar** -ja m ... poud. izkušen ~ |moški|” (SPS 2001: 132).

Literatura

- Algeo, John (1990a): Dictionaries as seen by the educated public in Great Britain and the USA. V F. Hausmann et al. (ur.): Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie: 28–34. Berlin: de Gruyter.
- Algeo, John, (1990b): American lexicography. V F. Hausmann et al. (ur.): Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie: 1987–2009. Berlin: de Gruyter.
- Béjoint, Henri (2000): Modern Lexicography. An Introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Čermák, František, Blatná, Renata (ur.) (1995): Manuál lexikografie. Praha: Nakladatelství H&H.
- Epple, Barbara (2000): Sexismus in Wörterbüchern. V U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Ch. Rohrer (ur.): Proceedings of the 9th EURALEX International Congress: 739–749. Stuttgart: Universität Stuttgart.
- Goddard, Angela, Patterson Meân, Lindsey (2000): Language and Gender. London, New York: Routledge.
- Gorjanc, Vojko (2003): Odkrivanje leksikalnih sprememb s pomočjo korpusa. V A. Vidovič Muha, S. Gajda (ur.): Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj v Sloveniji in na Poljskem: 99–111. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Gorjanc, Vojko (2004): Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? V M. Stabej (ur.): Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in culture. Zbornik predavanj: 153–161. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Hoss, N. (1974): Words: lexicography in America or why Texans don't shit. Penthouse, Jan.: 36–38.
- Jackson, Howard (2002): Lexicography. An Introduction. London, New York: Routledge.
- Korošec, Tomo (1995): Zapis javne razprave. V V. Kozmik, J. Jeram: Neseksistična raba jezika: 27–29. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
- Kuhar, Roman (2003): »Fuj, prašiči nemarni buzerantski!«. V R. Kuhar, T. Trplan: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02: 76–107. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuzmanič, Tonči A. (2003): Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji. V R. Kuhar, T. Trplan: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02: 14–33. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Meschonnic, Henri (1991): Des mots et des mondes: dictionnaires, encyclopædies, grammaires, nomenclatures. Paris: Hatier.
- McEnery, Tony, Wilson, Andrew (1996): Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Schutz, Rik (2002): Indirect Offensive Language in Dictionaries. V A. Braasch, C. Povlsen (ur.): Proceedings of the 10th EURALEX International Congress: 637–641. Copenhagen: Center for Sprogteknologi.

Stabej, Marko (1997): Seksizem kot jezikovnopolitični problem. V A. Derganc (ur.): 33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 57–68. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Suhadolnik, Stane (1968): Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. 4. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja iz jezika: 1–11.

Vidovič Muha, Ada (1997): Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. V A. Derganc: 33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 69–79. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Slovarji

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970– 1991 (2000). CD-ROM. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU in DZS.

SPS – Slovenski pravopis. Slovar, 2001 (2003). CD-ROM. Ljubljana: Založba ZRC.

ST – Verbinc, France (1967): Slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba.

VST – Veliki slovar tujk (2002). Ljubljana: Cankarjeva založba.

Korpus

Korpus slovenskega jezika FIDA. URL: <http://www.fida.net> (izpis: feb. 2005).

Avtorjev naslov:

Vojko Gorjanc,

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Oddelek za prevajalstvo